

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ПРЕЗЕНТАЦІЯ ДИФУЗНИХ ДІЄСЛІВНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті розглянуто особливості лексикографічної практики презентації та семантизації лексичних одиниць складної семантичної будови – дифузних дієслів.

Люди завжди намагалися аналізувати та систематизувати всі відомі слова. Ці прагнення реалізувалися в лексикографічній практиці вивчення та упорядкованого представлення лексичних одиниць мови. Це виходить з базового положення про те, що об'єкт науки не може бути виключно однорідним явищем, що підлягає універсально-узагальненому опису: мова - це динамічна система створюваних і відтворюваних мовними органами знаків для предметів та явищ фізичної, психічної дійсності, а також правил сполучуваності цих знаків; це структуроване утворення, що має здатність висловити всю повноту людських уявлень та знань про світ. Існування мови у вигляді конкретних актів мовлення вимагає чітких правил та прийомів аналізу кожної лексичної одиниці у будь-якому словнику з метою розуміння слів та адекватного їх застосування у мовленнєвій практиці.

Важливим питанням мовної лексикографії є визначення обсягу слів, що вносяться до реєстру; ієрархічна будова словникової статті, вичерпна лексико-граматична класифікація всіх одиниць, що підлягають лексикографічному визначенню. Номенклатура словника складається з певної сукупності слів, кількість яких зумовлюється багатьма причинами (активний/пасивний запаси; лексикографічна нормативність/ненормативність; адекватне відбиття варіантності мови тощо): "Хороший нормативний словник не придумує норми, а описує ту, яка існує в мові" [1: 271].

Головною проблемою, що привертає увагу багатьох дослідників мови та лексикографії, дотепер є питання опису значення лексичних одиниць, коли йдеться, з одного боку, про мистецтво підбору та окреслення обсягу досліджуваних одиниць, з іншого - наука виявлення, визначення та опису вживання кожної з них. Історія мовної семантики з часів Х.К. Рейзига, М. Бреалю, М.М. Покровського являє собою поле відчайдушних суперечок стосовно тлумачення основних категорій семантики – семасіології та ономасіології – та "семантичних зрушень" або семантичної похідності лексико-семантичних варіантів (ЛСВ) мовного знака: чим далі слово відходить від свого етимона, тим слово в загальному розумінні означає одиницю мови, яка використовується для називання окремого поняття, і тим більше воно зазнає впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, що спричиняють різні модифікації. Соціалізовані знання стають фактом мови, що має знайти відповідне лексикографічне відображення. З точки зору лексикографічної практики лексичне значення – це не засіб реалізації якоїсь величини, а її наявність, а саме: присутність трьох складових – логіко-предметного змісту; єдності лексико-граматичних форм (варіантів); сукупності зв'язків, що характеризують валентність одиниць.

Особливої уваги заслуговують у цьому плані полісемантичні одиниці, що складають більшість будівних елементів будь-якої мови. Наявність значної кількості "ЛСВ-насичених" слів ставить проблему диференційованого опису лексико-семантичної спільності всіх властивих слову значень з урахуванням мовно-мовленнєвих характеристик певної лексичної одиниці. При двосторонньому підході до багатозначності – діахронічному та синхронічному – беруться до уваги як історичний розвиток слова (набуття ним варіативності – нових значень, змінювання існуючих – що відбиває складність взаємодії між ЛСВ окремого слова), так співіснування значень одного слова на певному етапі його існування як повнозначного елемента різних підмов. Розуміння мовного знака як єдності ЛСВ передбачає підхід до його семантики в таких термінах, як "семантична структура слова" та "структура значення". Під семантичною структурою розуміється сукупність ЛСВ, які знаходяться у відношенні один до одного в стосунках семантичної похідності. Зміна семантичної структури слова є головним джерелом полісемії. Усі значення, яке має слово, розташовані неоднаково в його семантичній структурі та по-різному вживаються в мові. Моносемантичні слова мають типово структуровані одно-однозначні конкретні характеристики, що описують лише певний референт.

У статті розглядаємо особливості презентації слів особливої семантичної будови, а саме – дифузних семантичних одиниць, дефінітивне визначення яких свідчить про складний набір двох видів ознак (сем) – семантичних (семи) та реляційних (релеми) та співвідношення інтенціональних та екстенціональних ознак у семантичній будові структури слова. Дифузія – це семантична структура, в якій слово-знак позначає розширений до необмеженості сигніфікат та називає багаточисельні конкретні (але співвіднесені у свідомості людини) референти [див 2: 46-50]. Ця семантична структура характеризує чимало мовленнєвих одиниць різних частин мови: іменників – *thing, matter, job, affair, dilly*, прикметників – *swell, good, bad, fit*, дієслів – *do, take, get, fix* тощо: "General words <...> normally a subcategory of VAGUE LANGUAGE <...> enable a speaker to express attitudes and feelings without needing to locate an exact or precise referent. They are widely used in spoken discourse" [3: 16]. У випадку дифузних лексичних одиниць ми спостерігаємо неможливість вичерпного окреслення їх екстенціональної зони, хоча словники позиціонують визначену кількість ЛСВ. Таке неправомірне ототожнення розширення сигніфіката з формуванням полісемантичної

структури призводить до лексикографічної презентації дифузів як полісемантичних слів з чітко визначеною кількістю ЛСВ, що не є правильно. Говорячи про принципи організації словникової статті, слід зважувати на слушну думку О.С. Ахманової про те, що необхідно уникати змішування різноманітних позначень слова, а саме різноманітності слововживань без зміни його змісту при великій кількості їх позначень, тобто плюралізму значень цього слова. Це помилка, що нерідко зустрічається в лінгвістиці та відображається в лексикографії [4: 29]. Таким чином, важливою є така характеристика (або коефіцієнт), як ступінь термінологізації даного словника, пропорція релевантних компонентів у відношенні до нерелевантних /criterial vs noncriterial/ у складі денотата в середньому [5: 220].

Високий ступінь дериваційної зв'язності між значеннями дифузної лексичної одиниці визначається, перш за все, широкою дистрибуцією цих ЛСВ, що зумовлюється здібністю семантичної структури слів-дифузів до необмеженого розширення, а, значить, до варіювання. Як відзначав Дж.С. Мілль, дії не утворюють класів, тому нетермінологічні у визначенні їх. Так, зіставне дослідження лексикографічного тлумачення дифузного дієслова *to set* у трьох словниках – двох тлумачних (Concise Oxford Dictionary (COD), та Merriam-Webster's Collegiate Dictionary [6] and Thesaurus (MWCDDT) [7]) та англо-українському (Англо-український словник (АУС)) [8] дозволяє простежити певні особливості семантизації зазначеної одиниці в лексикографічних джерелах. Наведемо лише перші три позиції:

To set

1. to cause to sit: place in or on a seat	1. put, lay, or stand (smth) in a specified place or position—represent (a story) as happening at a specified time or in a specified place. — mount a precious stone in (a piece of jewellery).—arrange (type of text) as required.—prepare (a table) for a meal	1.ставити, класти; поміщати, розташовувати, розмішувати. поставити стілець біля столу: <i>to set a chair at the table</i> ; військ. влаштувати засідку: <i>to set an ambush</i> зневажати когось: <i>to set smb at naught</i>
2.a. to put (a fowl) on eggs to hatch them. b. to put (eggs) for hatching under a fowl or into an incubator	2. put, bring, or place into a specified state: the hostages were set free. — instruct (someone) to do smth. — give someone (a task): the problem we have been set. — establish as (an example or record). — decide on or fix (time, value, or limit)	2.звич. pass розташовуватися; знаходитися: <i>a little town set south of Paris</i>
3. to place (oneself) in position to start running in a race	3. adjust (a device) as required	3.садовити: <i>to set a king on a throne</i>

Отже, навіть перше пред'явлення виявляє суттєві розбіжності в графічній будові словникової статті та змістовній структуризації значення:

1. Рівні співставлення не є ізоморфними ні в плані змісту (спільними є лише тип концептуального зв'язку – імплікативний та детермінуюча інтенціональна ознака, що позначена семою *to put*), ні в кількості десигнатів. Так, словник COD презентує 25 словозначень; MWCDDT – 11; АУС – 62. До цього слід додати, що більшість з них представлена варіантами актуалізації, напр., *to set – 18 a : to hold something in regard or esteem at the rate of *sets a great deal by daily exercise* b : to place in a relative rank or category *set duty before pleasure* c : to fix at a certain amount *set bail at \$500* d : VALUE, RATE *their promises were set at naught* e : to place as an estimate of worth *set a high value on life** [6]. Це лише підтверджує справедливості зауваження М.В. Нікітіна про те, що потрібно описати загальні правила змістовного варіювання слів, за допомогою яких визначаються okazionalni флуктуації узуальних значень, їх можливі асоціативні переосмислення [9: 32]. Якщо полісемантичні одиниці можуть характеризуватися широкими імплікаційними зв'язками, то для дифузних одиниць вони є *conditio sine qua non*, причому мають вони стохастичний характер.

2. Підтвердженням першого висновку може стати застосування методу перекладу, що має таке вихідне положення: якщо певне слово має декілька перекладацьких відповідників, що не є синонімами, то це дає підставу визначати кількість словозначень за кількістю перекладацьких еквівалентів [8:28]. Так, словник АУС пропонує 62 еквіваленти дієслова *to set* – набагато більше, ніж тлумачні словники.

3. З погляду основних факторів, що впливають на мовний статус словозначення як елемента загальної системи засобів номінації, графіка словникової статті дифузних лексичних одиниць має відбивати їх референційну недостатність – безумовною є потреба в контексті або мовленнєвій ситуації для актуалізації окремого смислу.

4. Невирішеною в лексикографічній практиці залишається проблема ранжування (на першочергові та другорядні) значень дифузних слів. Якщо для полісемантів логічним є представлення ЛСВ у порядку їх хронологічної появи у чітко структурованих схемах конкатенаційних та радіаційних зв'язків, то для дифузів

необхідною умовою є не визначення певної кількості семантичних позицій, а лише окреслення головної інтенціональної ознаки (у нашому випадку це *ставити, класти; поміщати, розташовувати, розміщувати*), що є одним з небагатьох (нерідко одним) маркером екстенціоналу, точніше, необмеженості зони варіювання цієї одиниці [4: 104-108].

5. Широті епідігматичних (семантико- та структурно-дериваційних) зв'язків дифузних дієслів сприяє їх змістовна невизначеність та моносилабічна будова слова. Такі одиниці легко набувають нових словозначень, мають поширену дистрибуцію та здатність будувати фразові дієслова, що, в свою чергу, тяжіють до семантичної деривації. Множинність змістовних зв'язків і є вираженням (а для дифузів – підтвердженням) правила семантичного варіювання слова; правила, що детермінує майже необмежений семантичний потенціал дифузних лексичних одиниць, їх, за визначенням М.В. Нікітіна, "силового поля". Що стосується обмежень, то вони є універсальними і свідчать про незавершеність людського пізнання та, як наслідок цього, неповну системність будь-якого мовного аналізу. Водночас це є перспективою поглибленого вивчення як семантичної будови будь-якої лексичної одиниці, так і динамічних перетворень ідеальної сторони мовного знака як одиниць мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
2. Василюк І.М. Слова и фразеологизмы диффузной семантики в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04/ Киевск. гос. пед. ин-т иностр. языков. – К., 1990. – 157 с.
3. Carter R., McCarthy M. Exploring Spoken English. Cambridge University Press, 1997. – 160 p.
4. Ахманова О.С. К вопросу о слове в языке и речи // Доклады и сообщения фил.фак. МГУ. – М., 1948. – Вып. – С. 27-32.
5. Вайнрейх У. О семантической структуре языка // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1970. – Вып.5. – С. 169-249.
6. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary and Thesaurus. V.3.0 (електронний ресурс).
7. Concise Oxford Dictionary, tenth edition. Ed. By Judy Pearsall. Oxford University Press, 1999. – 1666 p.
8. Англо-український словник. Склав М.І.Балла. Том II. – К.: "Освіта", 1996. – 712 с.
9. Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. Спецкурс по общей и английской лексикологии. – Владимир, 1974. – 221 с.
10. Беляевская Е.Г. Семантика слова: Учеб. Пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1987. – 128 с.

Василюк І.М. Лексикографічна презентація дифузних глагольних лексических одиниць.

В статтє рассматриваются особенности лексикографической практики презентации и семантизации лексических единиц сложной семантической структуры – диффузных глаголов.

Vasyliuk I.M. Diffusive verbal lexical units lexicographic presentation.

The article deals with the peculiarities of the lexicographic practice of presentation and semantic realization of semantically-laden lexical units – diffusive verbs.